

FESTUM DESPONSATIONIS B. MARIAE VIRGINIS

Adatok és összefüggések egy régi ünnep
közelmúltbeli palócföldi elterjedéséhez

Édesapám emlékére!

A Szűz Mária eljegyzése ünnep (január 23.) hagyományosan a katolikus naptári év első olyan időpontja, amely főként a Szent Szűz tiszteletéről szól. Kialakulása, kultusztörténeti háttere és az ünnepet megtartók aránya alapján viszont e nap az egyik utolsó, kevésbé jelentős Mária-ünnepnek tekinthető. Sosem került az egyetemes egyház általánosan elterjedt ünnepeinek sorába. Megünneplése a XV. században a franciaországi Chartres városában kezdődött, majd a ferencrendiek terjesztették, 1537-től pápai jóváhagyással. A római misekönyv ferences függelékében külön mise található Szűz Mária eljegyzésének évi ünnepére, január 23. napjára, breviáriumukban pedig zsoltosza. Az ünnep a Habsburg-monarchiában vált viszonylag népszerűvé a XVIII–XIX. század folyamán, a franciskánus hatás mellett dinasztikus és szórványos nemesi kultusszal összefüggésben. Megalapozta ezt, hogy a pápa Lipót császár kérésére a napot ünnepi rangra emelte a birodalom területén, a XVII. század utóján. Az ünnep a karmeliták II. vatikáni zsinat előtti misekönyvében és breviáriumában is megtalálható.¹

Jelentősége többrétű. Kisasszony (szept. 8.) és Nagyboldogasszony (aug. 15.) ünnepei mellett teljessé teszi a kultuszban Szűz Mária életfordulóinak sorát. A fokozottabban vallásos parasztság eziránti igényét mutatják a szórványos néprajzi megfigyelések és recens gyűjtéseink egyaránt. Az egyházi év körén belül a kánai menyegző ünnepével együtt olyan alkalmat jelöl, amely szakrális síkon képez átmenetet a karácsonyi ünnepkör és a farsang között, illetve a valláson belül kielégti a farsangi vigalom iránti emberi igényt. Miként a kánai menyegző, úgy Mária eljegyzése is természetfeletti hatáson, csodán alapuló történet, amely a szenthagyomány archaikus rétegeit jeleníti meg és örökíti tovább. Sajátosan népivé vált jelenségkör, amely gazdag összetettségében teszi lehetővé a népi vallásosság tanulmányozását és megragadását. Jelen írásunkban a téma hazai hitéleti- és szakirodalmának értelmező áttekintésére vállalkozunk.

Az ünnep, illetve jeles esemény hagyományos népi kultuszának legfőbb forrása alighanem a *Makula nélkül való tükr* című, eredetileg a legfelsőbb körökből

¹ Bálint 1977. I.:171–175; Manga 1946:56; Trizna Lajos (Balassagyarmat, Mártírok u. 2.) szíves közlése.

indult, később népkönyvvé vált barokk mű, melyet nemes divék-ujfalusi Ujfalussy Judit nagyszombati apáca fejedelemasszony fordított cseh nyelvről magyarra 1712-ben, az akkor bontakozó imakönyvfordítási kordivat időszakában. Feltételezhető eredetije – a XV-XVI. századi Európában sűrűn kiadott apokrif Mária-életrajzokból is összeszerkesztett – 1596-os freiburgi (Svájc) kiadású *Vita Mariae Virginis* (Szűz Mária élete) című, laikusok számára összeállított kötet Valentin Leuchttól, illetve az ő újabb kiadású *Vita Sanctoruma* (Szentek élete), beleillesztve az előbb idézett Máriáról szóló valamint *Krisztus élete* című művét és Szent Anna életrajzát. A *Makula nélkül való tükkör* felvidéki tájnyelven látott napvilágot, amint fordítója-írója Ujfalussy Judit Nyitra- és Trencsén- majd Pozsony vármegyében is birtokos, felföldi grófi család sarja. A mű kiadási költségeit fedező testvére divék-ujfalusi Ujfalussy Klára asszony illetve férje Karancs-Berényi György szintén felföldi, ősi Nógrád vármegyei grófi családhoz tartozott. A könyv eleinte talán megmaradt nemes asszonyok olvasmányának, a paraszti alfabetizáció előrehaladtával azonban, a múlt század utolsó harmadától századunk közepéig, főként a parasztság – egyre inkább parasztasszonyok – nemzedékeinek legkedvesebb olvasmányává vált. Leginkább a Felvidéken – Palócföldön és a Jászságban – olvasták, de az ország minden területére eljutott. Nagy Ilona számbavette a könyv egyes kiadásait, és megállapította, hogy közülük több is azonos számmal jelent meg, amiért például az 1863-ban kilencedikként jelölt kiadás valójában legalább a tizenegyedik. Jegyzékéből viszont hiányzik éppen a nagyrészt már paraszti használatba került 1885. évi „tizenegyedik” kiadás – melyet a nógrádi Szécsényfalfaluból ismerünk -, és az 1863 és 1885 közötti „tizedik” is. A „Tükkör” a múlt század végére szinte kizárólag paraszti olvasmánnyá vált, amit jelez, hogy újabb kiadásait 1893-ban majd 1903-ban és 1904-ben már nem a Magyar Királyi Egyetemi Könyvnyomdában készítették, hanem az alsó néposztály számára dolgozó, főleg ponyvafüzeteket kibocsátó Rózsa Kálmán és neje jelentette meg. A későbbiekben a megjelenések helye is megváltozott, a fővárosból távozva közelebb került a falu világához: 1909-ben és 1912-ben Jászberényben, Balázs Ferenc nyomdájában készültek újabb kiadások. A példányszámokat ugyan nem ismerjük, de a kiadások ismertetett alakulása arra utal, hogy a *Makula nélkül való tükkör* a parasztság kezén vált minden addiginál kedveltebb olvasmánnyá. Egyes kötetek kézzel-kézzel jártak és a Szűzanya iránti szeretetet táplálták. Ezt olvashatjuk ki a balassagyarmati Palóc Múzeum Karancsságból – 86.2.11. leltári számon – gyűjtött kötetének kéziratos bejegyzéséből: „Szerelmes! Szép=Szűz! Máriám! Édes anyám!! / Hálakat. adok, ate Szent folségednek hogy. ezen könyvecskétt= / én is olvashatom!! = Könyörgöm Szencséges anyja Hogy ami tanulságott / meritetem belőle, az mindig lelki szemeim előtt lebegjenek. / Sziiz maria égi királyné enged, hogy egykor én is színről-színre / láthasalak Isten trónja körül.!!! = Üdvözlég Maria égi Királyné / Üdvözlég édes anyja Tengernek tündöklő / csillaga. / Köszönök hálát – e könyv tulajdonosánakis / Csonka Kálmán. Karancsság. / 1914. I/24.én.” Régi barokk népkönyvek közül e mű tartalmazza részletesen Szűz Mária eljegyzésének és menyegzőjének történetét a 12. és 13. fejezetben.²

² Klaniczay 1964:424–435; Nagy 1998:121–123; Bálint 1977.I:172, II:178, 538; Nagy 1857.I:16–23; 1865.XI:375–377; Makula.....1863., 1885., utóbbi kiadás Halmosi Aladár tulajdona Szécsényfalfalu Rákóczi u.13.

A palócföldi katolikus parasztság másik alapkönyve az *Arany Korona* imakönyv, amely Pongrácz Eszter önállóan összeállított műve 1719-ből. E népszerű kiadvány 1911-ben már harmincnyolcadik kiadásban jelent meg. Mária eljegyzési ünnepét viszont hiába keressük benne, a naptárrész is egyedül Alamizsnás Szent János napját jelöli január 23-nál. A téma Szent József megnevezésénél majd himnuszánál merül föl csupán. Kultusztörténeti tanulsággal is szolgálhat, hogy az 1834. évi kiadásban neve „B. Szűz Mária Jegyese Szent József...” jelöléssel szerepel, az 1911. évben már pont által önállósítva és fordított sorrendben olvasható: „Szent József. boldogságos szűz Mária jegyese...”³. Mintha az idők múltával e kis változás is a szenttisztelet autonómbbá válását tükrözné a hitéletben. Míg korábban József alakja és érdemei Mária által, tőle való függésben jelentkeztek, a későbbi forma és kultusztartam önállóbb megjelenést mutat. A jegyességet tehát Szent József zsolozsmájának címe jelzi a könyvben, további említése himnuszában olvasható: „Jósef! Dávid házából születél, Máriának Férjül jegyeztettél...”³.

A másik, szintén népszerű „*Arany korona*”, a ferencrendi Áts Benjamin szerezte imádságos és énekeskönyv – a ferences lelkiségnek megfelelően – jobban számontartja Mária eljegyzését. A mű általunk ismert számozatlan kiadású, 1888-ban – Rózsa Kálmán és nejénél – megjelent kötetének előszavából tudjuk meg, hogy 1855-ben negyedik kiadását bocsátották ki. Mária eljegyzése itt sem az ünnepek sorában kapott helyet, hanem Pongrácz könyvéhez hasonlóan a szentek tiszteleténél. Átsnál azonban már Szent József officiumában is több helyen szerepel Szűz Máriával való jegyessége: a József-napi imában és Szent József litániájában. Szent Anna tiszteleténél azután külön rész szól Mária eljegyzéséről, az eseményt bemutató egész oldalas kép kíséretében.⁴

A múlt századtól – megintcsak a paraszti írás-olvasás terjedésével összhangban – több vallásos ponyvanyomtatvány ismerteti az ünnep legendáját. Egy korai verses epikum *Szűz Mária menyegzőjéről históriás ének* címmel jelent meg év- és helymegjelölés nélkül. Egy adatközlő visszaemlékezése alapján valószínűleg megtalálható témánk *A boldogságos Szűz Mária élete* című nyomtatványban, melynek 1865-ben 3. kiadása jelent meg Pesten.⁵ Legelterjedtebbé talán a jászárokszállási (Jász-Nagykun-Szolnok m.) Varga Lajosnak témánkat is tartalmazó kiadványai váltak, mint a *Buzgóság gyöngyvirága, vagyis énekkoszoru a boldogságos szűz Máriáról* (Budapestben nyomtatott Bagó Márton és fiánál) című, benne „Szent József és Szűz Mária menyegzője”, a *Verses szentírás* – többféle kiadásban – vagy a *Szűz Mária emléke* című, két változatban megjelent füzet. Hasonlóan népszerűek voltak a jászakiséri (Jász-Nagykun-Szolnok m.) búcsúvezető Körtély István ájtatos füzetei – mint a *Szűz Mária eljegyzéséről s menyegzőjéről, valamint a kánai menyegzőről való szép szívreható énekfüzet* című -, akit Bálint Sándor Mária menyegzőjének állhatatos íródeákjának nevezett. Az ő 1909-ben megjelent énekfüzetének nyomdokain – egyik versnél nevét is föltüntetve – keletkezett az 1912-ben Bartalits Imre könyv-

³ Klaniczay 1964:424; Pongrácz 1834:302, 1911:298.

⁴ Áts 1888:227–229, 268–269.

⁵ Vö. Nagy 1998:125.

nyomdájában nyomtatott *Szűz Mária eljegyzése és menyegzője * tiszteletére kiadott énekes kis könyvecske* című önálló kiadvány. E 32 oldalas füzet tartalmazza a *Szűz Mária eljegyzésére és mennybe vitelére* című éneket is (25–27.o.), noha ezt tartalma szerint egyértelműen Nagyboldogasszony ünnepére való éneknek gondolnánk. Az eljegyzés ugyanis nem a földön, hanem a mennyorszáiban köttetik, és Mária az „egek menyasszonya”. Jellemző módon az ének része a mai rítusoknak is, helyenként aktualizáló módosításokkal. Például K. J-né szurdokpüspöki (Nógrád, v. Heves m.) előénekes a mennyország helyett „e hajlékba” helyezi a menyegzőt. A szokás egészét tekintve e változtatás nem is áthelyezést jelent, mint inkább a mennyország kiterjesztését az eljegyzés megtartása, időtartama alatt a rítus helyszínére. Az ének szokásba vonása sem félreértést vagy évköri keveredést jelent, hanem Mária kézfogójának archaikus-lényegi fölfogását. Amiként a József-kultusz korábbi rétegében elsősorban nem önmaga, hanem a majdani Istenanyával való eljegyeztetés és kapcsolat hangsúlyozódott, úgy az eljegyzésben sem a földi aktus, hanem az égi kiválasztás sőt isteni jegyesség, a Szentlélekkel való mátkaság dominál. Mária menyegzőjének paraszti házi oltárain több esetben József ábrázolása meg sem jelenik, központban egyedül a Boldogasszony menyasszonyi alakja áll – láthatatlan Jegyesével⁶. Az első híradás is ilyet említ Jászladányból (Jász-Nagykun-Szolnok m.) és sajátos jellemzőket figyelhetünk meg a gútai (v. Komárom m., Kolárovo Szk.) leírásban. Itt az 1920-as évekig gyakorolt szokást évente 4-5 háznál is megtartották. A Manga János ismertette változat szerint magában a szertartásban is a fenti ének által képviselt mennyei jegyesség dominált: miután a vendégek helyet foglaltak, 8-10 iskolás leány lépett be a szobába egymás után. Az első *nyoszolyóleány* Szűz Mária egyedüli, fátýollal és koszorúval felékesített szobrát hozta, és elmondta Szűz Mária eljegyzése versbeszedett történetének kezdő versszakát, leánytársai pedig a többi. Ezután az előimádkozó vezetésével elénekelték Szűz Mária menyegzőjéről szóló fenti éneket, a jelenlévőket a mennyei frigy részeseivé avató versszakbetoldással. Ugyanitt – a Fél Edit gyűjtötte szokásalakulás fejleményeként – Szűz Máriának egy „kert”-et készítettek, ami egy virágokkal, többnyire papírrózsákkal díszített Mária-szobor volt, mellé állítva az eljegyzéskor csodásan kivirágzott vessző. Megnevezése: „Szent József vagy Jézus vesszeje”, ami szintén mutatja az eljegyzés mennyei válási folyamatát a konkrét apokrif történet Józsefétől az istenségig. Ez egy fordított, archetipikus irányultság, amelyben a szenttisztelet beolvad a második isteni személy kultuszába – szemben az *Arany Korona* imakönyv kiadásainál megfigyeltekkel. Mária, mint „egek menyasszonya”, mint „a mennyi király szerelmes jegyese” jelent meg a palócföldi, templomba, útszéli kápolnába helyezett, öltöztetett Mária-szobrok gyakori változatában is, amikor egyalakos szobrára menyasszonyruhát adtak. E gondolatkört befejezve hivatkozunk a Budán 1865-ben Bagó Mártonnál nyomtatott *Négy istenes új ének a Szűz Máriához kisasszony napjára és más napokra* című ponyva-füzetre. Ez tartalmazza a hivatkozott *Szűz Mária eljegyzésére és mennybe vitelére*

⁶ Pl. Limbacher 1993: 182. 1. kép.

Zsigmond az erki és nagyfügedi változatot írta le Heves megyéből. *Varia Folcloristica* című művében Ujváry Zoltán a kánai menyegző énekének további változatait közölte az egykori Liptó és Nyitra megyéből, valamint egy ponyván a XVIII–XIX. század fordulója táján megjelent variánst idéz. Utóbb Kotics József ismertetett két medvesalji községben kialakult változatot a kalendáris szokások keretében. Napjainkban Székely László közölt lakodalomban énekelt alkotást Gyergyókilyénfalváról (v. Csík m., Chileni Románia). Raffay Anna 1968-ban filmet készített *Kánai menyegző-járás Jászteleken* címmel a dramatikus szokásról.¹⁰ A Mária eljegyzése ünnepéről tudtunkkal először Bálint Sándor írt, bemutattva a Jászladányi szokást, majd Manga János említett közleményét fölhasználva ő adott a témáról összefoglalást a kánai menyegzővel együtt *Ünnepi kalendárium*ában. Időközben Erdélyi Zsuzsanna múzeumi és akadémiai gyűjtései rögzítették Mária eljegyzésének énekelt-verses illetve prózai hagyományát a zempléni Pálházáról, Nógrád-megyerből (Nógrád m.) és a Baranyába áttelepült bukovinai székelyektől. Szintén székely prózai elbeszélést örökölt meg Székely László a Gyimes-völgyből 1981-ben. A *Parasztbibliában* Lammel Annamária szentdomonkosi (Heves m.) gyűjtéséből olvasható *Mária menyegzője*, ugyanakkor a szomszéd fejezetek erdélyi, baranyai és Szeged-táji adatközlései is kapcsolódnak témánkhoz.¹¹

Bálint Sándor a Mária eljegyzéséről szóló legendák eredetéről megállapította, hogy azok végsősoron az apokrif evangéliumokban gyökereznek, s ez megfelel a *Makula nélkül való tükrök* eredete kapcsán leírtaknak. Táji elterjedtségéről azt találta, hogy leginkább a Jászságban virágzott, bár az ünnepet jobbra csak jámbor közösségek, olvasótársulatok és ferences harmadrendiek tartották. Megemlítette, hogy búcsújáró helyeken Máriadna (v. Arad m., Radna Románia) mellett Jászberény-Szentkút templomában található Mária eljegyzése-oltár. Ehhez újabb adalékul jegyezzük meg, hogy ilyen oltár készült Gyöngyöspüspöki 1760-as években barokk stílusban átépített gótikus templomában is (ma Gyöngyös része, Heves m.). A ma szembeütő oltárkép Kiss Alajos munkája 1877-ből, Perugino festményének másolataként: Az oltár eredeti festménye az oltár fölötti párkányra helyezett ábrázolás a XVIII. századból, mely szintén spósalitio-kép. A templomot akkortájt a ferencesek gondozták, kultikus hatásuk a Mária eljegyzése-oltár építésére igen valószínű.¹² Tehát Gyöngyöspüspökiben – ahol XVIII. században alapított Mária-társulat működik – a mellékoltár múlt századi megújításakor Szűz Mária eljegyzésének ábrázolását duplikálással s egyben nagyobb méretű festmény elhelyezésével hangsúlyosabbá tették. Ez Mária eljegyzése kultuszának akkori meglétét mutatja. Ugyanítt 1930 táján az ájtatos hívek Mária eljegyzése templomi lobogót készíttettek, amely azóta is látható, és a további kultuszt szemlélteti.

Bevezető áttekintésünkéből körvonalazódott, hogy a felföldi nagytáj és határterületei a téma megjelenítés – *Makula nélkül való tükrök*, ponyvák, templomi berendezés –

¹⁰ Hoppál 1968: 630, a film a Néprajzi Múzeumban megtalálható.

¹¹ Berze Nagy 1940:550–571, 576–579, 1982:299–301; Manga 1941., 1946.; Bálint 1938., 1977 I., 1989.; Ujváry 1975; Szendrey 1937:305; Kotics 1986:55–64. Kríza 1982:89 (Erdélyi gyűjtési anyagával); Székely 1983:759–761, 1995:86–88; Lammel–Nagy 1985:257–261.

¹² Dercsényi–Voit 1978:127;

című éneket, amely a „más napok” sorában, következésképp a Szűzanya kézfogójának januári évünnepére ajánlottan került közlésre.⁷

E ponyvanyomtatványok megjelenését ferences kapcsolatok ösztönözhatték. Erre gondolunk a századforduló táján igen elterjedt *Orgonahangok* című ima- és énekeskönyvek esetében is, melyek naptára január 23-ánál Mária eljegyzése ünnepét tünteti föl. A *Lelkivezér orgonahangok* című gyöngyösi kiadásokban kifejezetten erre utal, hogy a könyv a gyöngyösi ferencrendi templomban szokásos keresztútjárasi szöveget tartalmazza, és belső címolдалához rendelt képen az itteni kegyszobor látható.⁸

A Mária eljegyzésével gyakorta együtt ünnepelt Kánai menyegző énekét már a XVII. században följegyezte Kájoni János. A XVIII. század végétől ponyvanyomtatványokon terjedt⁹, és kéziratok formában is lejegyzésre került. Ilyet mutatott be Viski Károly 1824-ből. Lakodalmak és halotti torok énekeként közölte a *Vasárnapi Ujság* 1865-ben. A téma múlt századi parasztszobákban is megjelent. A Palóc Múzeum gyűjteményében illetve jelenlegi állandó kiállításában található üvegfestmény (ltsz.: 68.8.1.) Jézus első csodatételét ábrázolja aranszínű keretben. Valószínűleg az ausztriai Sandlban vagy Buchersben készült a XIX. század folyamán. E korból és szintén osztrák vagy német központból származhat a szentendrei Szabadtéri Néprajzi Múzeum Budapesten vásárolt tükörképe „OS, Hochzeit zu Kana. ig.” felirattal (83.31.28.). A kultusz fennmaradását, közelebbi múltbeli terjedését szolgálhatta, hogy az ének megjelent az 1943-ban Gyöngyösön kiadott *Búcsúvezetők kézikönyvében*. A néprajzi irodalom jobban a Kánai menyegzőt tartja számon. Így Viski Károly mellett Sebestyén Gyula említette a váci Énekes Gyűjteményről írott dolgozatában, Berze Nagy János a lakodalmak, halotti torok, disznótorok és más mulatságok alkalmával énekelt dallam- és szövegváltozatokat közölte néhány baranyai községből. Manga János ismertette immár az évköri szokást a Nyitra megyei Nagycétényből (Vel'ky Cetín, Szk.). Ez a vízkereszt /jan. 6./ utáni 2. vasárnaphoz kötődik, amikor a római misekönyv előírta a Kánai menyegző evangéliumi leírásának /J.2,1-11/ fölolvását. Később más településekről a szokás különféle változatait mutatta be, részben Fél Edit anyagát idézve, és feltárta, összefoglalta a témával kapcsolatos ismereteket. Megállapítása szerint a Kánai menyegző énekét az egész Felvidéken, Pozsonytól Kassáig ismerték, a század elején még minden lakodalomban, vacsora közben elénekelték. Az ország nagy részében másfelé is elterjedt volt. Nem kerülték el figyelmét azok az évköri szokás-gyakorlatok sem, amelyek Mária eljegyzésének megülését olvadtak össze (Gúta, Pásztó /Nógrád, v. Heves m./). A Magyarország Néprajza IV. kötetében Szendrey

⁷ Kríza 1982:88–89; Nagy 1998:125; Manga 1946:56–59; Bálint 1938:161, 1977.I:186; vö.: Lengyel-Limbacher 1997:52; Limbacher 1993:185; *Négy istenes új ének...* a Palóc Múzeum Néprajzi Adattárában 1172-97 számon Mária idézett menyasszonyi jelzői is e füzet 1. és 2. énekében. Megjegyezzük, hogy Kríza I. (1982. 88–89, 212–213) is azonos besorolással illetve cím alatt – „Mária menyegzője” – közli a Józseffel való eljegyzés és az „egek”-el való menyegző folklórszövegeit.

⁸ Meisermann–Molnár 1918.; Szegedi 1912.

⁹ Pl. Kríza 1982:6. kép: 1848. évi pnyván lakodalmi énekként; az alábbi hivatkozásban szereplő jászteleki szokás éneke a Gyöngyösön 1904-ben Sima D. Könyvnyomdájában észített, „Szentkereszt” c. ponyvafüzetből való, melyet Bakos János szerkesztett Taron.

és szokásgyakorlat intenzív előfordulási helyének tekinthetők. A Mária eljegyzése ünnep első, jászladányi leírása a XX. századból gyűjtött szokást ismerteti, a keletkezés-időbeliség konkrét kérdésével nem foglalkozik. A következő gútai majd pásztói (Nógrád, v. Heves m.) gyűjtésekből kivehetően e helyi szokások a XX. század első évtizedeiben keletkeztek, és az 1940-es évekre már abbamaradtak. Az eljegyzés mindhárom településen egybeszövődött a Kánai menyegző ünnepével. Összefoglalásában Bálint Sándor még a jászsági Nagykörű községben tartott eljegyzési ünnepre és Jászberény-Szentkút templomi ájtatosságára hivatkozott, szintén századunk elejéről, illetve időmegjelölés nélkül. Erdélyi Zsuzsanna Bükkszenterzsébeten (Heves m.) és Jászalsószentgyörgyön (Jász-Nagykun-Szolnok m.) vett részt együtt tartott Mária eljegyzése és Kánai menyegző ünnepen. A gyöngyöspüspöki és Jászberény-szentkúti¹³ Sposaltio-oltárok korábbi, XVIII. illetve XIX. századi kultusznyomokat jeleznek. Keletkezéstörténetük megismerése valamint a gyöngyöspüspöki Mária-Társulat XVIII. századtól vezetett társulati könyvének áttanulmányozása nyújthat adatokat a kultusz korábbi rétegeinek megismeréséhez. Még az ünnep történeti kialakulását megelőző időből maradtak fenn – középkori Mária-ciklusok keretében – eljegyzési jelenet-ábrázolások felvidéki és erdélyi templomokban. A nyomdai termékek vonatkozásában saját gyűjtésünkben említjük meg azt a szintén felföldi, Egegről (Hont m., Hokovce Szk.) ismert – vélhetően a második világháború előtt készült – szlovák nyelvű kis szentképet, amelynek előlapján a főpap előtt térdelő jegyesek láthatók, amint József jegygyűrűt húz Mária kezére. A képaláírás: „Zasnúbenie Panny. Márie” (Szűz Mária Eljegyzése). Hátoldali – lényegében imakönyvi – imádsága témánkkal nem áll közvetlen kapcsolatban.¹⁴ Ehhez hasonlóan a Kánai menyegző éneke is ismeretes volt nemzetiségiek körében a nyugat-magyarországi horvát, a szlovák sőt morva lakodalmakban. Szövege 1850-ben Szakolcán (Nyitra m., Skalica Szk.) nyomtatásban is megjelent. A Kánai menyegző, mint jelesnapi szokás, döntően szintén felföldi településekről került lejegyzésre. A Somogy megyei Buzsák tartozik még ide a rózsafüzér-társulatosok által tartott évi ünnepével, bár alkalma nem az egyházi év szerinti jelesnap, hanem farsang vasárnapja.¹⁵

A Mária menyegzője ünnep általunk megfigyelt terjedési folyamatának egyik előzménye és alapja Mátraverebély-Szentkút szakrális kisugárzása. Úgy is mint a közvetlen isteni megnyilatkozásokhoz kötődő és Máriához különösmód vonzódó mentalitás – például a hasznosi Csépe Klára esetében¹⁶ – és úgy is mint egy jellegében,

¹³ Barna 1990:85.

¹⁴ „IMÁDSÁG. / Mindenható, örök Isten, aki Szűz Mária testét és lelkét méltóvá tetted arra, hogy szent Fiad méltó hajléka legyen, add kérünk, hogy kegyes könyörgéseink által, akinek ünnepéből örvendünk, a ránk következő bajoktól és az örök haláltól megszabaduljunk a mi Urunk Jézus Krisztus által. Amen. Egyházi jóváhagyással. 2549/12”. Csáky Károly fordítása, aki megállapította, hogy lényegében ugyanez az ima található meg a *Glória* c. imakönyv 159. oldalán.

¹⁵ Manga 1946.; Bálint 1989:165–172; Bálint Sándor megállapította, hogy a kánai menyegzőt leginkább a régi obszerváns kolostorok szellemi környezetében ünneplik. Számbavételénél azonban úgy látjuk, nem különült el az évköri ünnepi és az életfordulás – lakodalmi, halotti tori – illetve egyéb társas alkalmakhoz fűződő szokás. Szempontunkból, a Mária eljegyzése ünnepvel való összefüggésben e különbségtétel lényeges.

¹⁶ Manga 1962.; Jádi-Tüskés 1986.; Limbacher 2000.

évköri aktualitásában összecsengő szokás, a Kánai menyegző mintaadó, központi színhelye, hagyományosan a Felvidék nagyrészt – legalább Mezőkövesd térségétől a Garam-mentéig – átfogó szentkúti szakrális tájban. E szokás és bibliai ősképe valóban az ünneplő emberlét, menyegzős életöröm sőt a helyénvaló táncos vigalom isteni szentesítésének számított, és gyakorlata így szinte vonzotta Mária menyegzőjének megünneplését és szokásba vonását. A két szokás ilyen összefüggését korábbi gyűjtések is dokumentálták Gúta esetében, ahol a már előbb gyakorolt Kánai menyegző ünnepéhez kapcsolódott a Mária menyegzője. Közös jellegüket további összetevők is mutatják. Szociográfiai hátterük azonos, a Mária eljegyzését éppen úgy, mint a Kánai menyegző vasárnapját általában csak jámbor közösségek: rózsafüzértársulat, harmadrend tagjai ünnepelték meg, rendszerint előjáróik hajlékában. A rituális táncot és az általa is képviselt archetipikus irányultságot mindkét szokásnál adatolták (Nagykörű, Jászládány ill. Nagycétény, Gúta), akárcsak a dramatizálás színjátékszerű vonásait (Gúta ill. Nagyfüged, Erk).¹⁷ Szentkúton a visszaemlékezések szerint egy gyöngyöspatai (Heves m.) asszony Tábi Jánosné Köteles Veron (kb. 1890-1970) volt a Kánai menyegző vezetője a főbúcsún, Nagyboldogasszony éjszakáján (aug. 15), „*hogy el ne aludjanak a népek.*”¹⁸ Herencsényben (Nógrád m.) is úgy emlékeznek, hogy az 1930-as években a nagybúcsúkon (Pünkösöd, Nagyboldogasszony) a lourdes-i oltárnál járták, hogy ne aludjanak. Hajnal felé, három óra tájban, amikor az előénekesek, előimádkozók imájára nem-igen válaszoltak a népek, az előénekes rázendített a „*Keljeteek föl kik elaludtatok, kik az éjjel nem imádkoztok*” kezdetű énekre, amit a Kánai menyegző követett.¹⁹ Egy idősebb asszony úgy emlékezett, hogy a Kánai menyegzőt évente „*Szeplőtelen Fogantatáskor [dec.8] tartotta Veron néne*”, eredetileg a gyóntatószékek előtti térségben, mert a kisebb búcsú alkalmával itt is elfért a nép. De egyik évben az ének dramatizálásakor „*úgy megforgatták Magdolnát, mind szétrúgta a papucsat*”, és a papucssal „*fejbe ülték a ferences atyát, oszt elöntötte a vér.*” A szokást ezután már csak a menedékházaknál engedélyezték.²⁰ Később a vezető szerep egy ecsédi (Heves m.) asszonyra – Ludányi Jánosné Maksa Stefánia (sz. 1914) – hagyományozódott, akit még fiatal korában választott ki Mária szerepére Veron néni. Stefánia eredetileg nem szerette a szokást, mert Verona „*olyan murisan mondta (...) közbe meg nevettek csuda sokat. [Az] olyan bolondságokat nézte. Másogyik évbe is kimentünk, akkor meg kiválasztott Máriának a Veron néni. Mondom Veron néni, de ne nevéssünk annyit! – Mér fiam? Hát itt csak örülni szoktak?! Micsinájjak. – Harmadik évbe, negyedik évbe [1960. táján] gyűn nekem egy level, a menyegző előtt, hogy a menyegzőt majd végezzem én. Hát már Veron néni megérezte, hogy akkorra gutaitést kap, szóval megütte a szél. Akkor napra, mikor kellett menni a Szentkútra.*” Az 1970-es évek elején az akkori pap érdeklődésére nagyon sok nép ment össze Szentkútra, hogy Szeplőtelen Fogantatás éjszakáján ismét a gyóntató téren bemutassák a Kánai menyegzőt.²¹ Manga János a szokásgyakorlatnak azt a szakaszát em-

¹⁷ Manga 1946.; Bálint 1977. I: 175–177.

¹⁸ Kovács Lászlóné Sőregi Mária (sz. 1937.) Gyöngyöspata.

¹⁹ Bartos Józsefné Szandai Teréz (sz. 1931) Herencsény Hunyadi u. 14.

²⁰ Kovács Jánosné Galcsó Erzsébet (sz.1929.) Szurdokpüspöki Kossuth u. 4.

²¹ Uő.

líti, amikor a Kánai menyegző táncát már nem a kegytemplom mellett, hanem a gyöngyösiek menedékházában tartották. Leírása szerint a szokás Kisaszszonykor (dec. 8) is megvalósult.²² Karancsságról lovaskocsival mentek a szentkúti, Szeplőtelen fogantatási búcsúra, a Kánai menyegző megtartására. Ilyenkor vitték a misebort a barátoknak. A gyöngyösiek külön is vittek egy hordó bort a Kánai menyegző ellátására. Akik pedig „meghívottak” voltak, mintegy rituális jelleggel 2-3 féle süteményt is vittek a menyegzőre. Mindig meghívtak egy ferences papot is, aki felolvasta, illetve gregorián dallamra elénekelt a Kánai menyegző evangéliumi részletét. A menyegzős szereplők lehetőleg több éven át is azonos személyek voltak, szerepüket kívülről tudták. Szokás volt, hogy az egyes szereplők más-más falvakból kerültek ki. Nagy megtiszteltetésnek tartották, ha valaki szerepelhetett a Kánai menyegzőben. Például az egyik évben két karancssági résztvevő is szerepet kapott. Őket azután otthon a faluban már csak úgy hívták, hogy „kánai menyasszony”, „kánai nyoszolyó lány”. A szereplők be is öltöztek. A menyasszony koszorús fátyolban, a vőlegény mirtuszos, rozsmaringos bokrétaiban jelent meg, kalapjára nagy szál rozsmaring volt szúrva. A *nyoszolyós lányok* szép koszorúval, a *vőfények* rozsmaringos rézfokossal, a nagynász fekete bársony öltözetben, fekete csizmában tette látványossá az eseményt. Az asztalra cifra tányérok kerültek, a bort cserépkorsóból kínálgatták. A „menyegzős ház” egyik szögletében hat cserépedény volt vízzel tele. A résztvevők minél inkább azonosultak a bibliai eredtű történettel, és nem is szerették a „játék” szót használni, inkább úgy tartották, hogy „elmondtuk, elvégeztük a Kánai menyegzőt”. A szereplők végül 2-3 darab kalácsot adtak a vendégeknek hazavitelre, amit aztán ők a kisgyermeknek ajándékoztak. Ezt nevezték Karancsságon *lagzilátott kalács*-nak. A mise- és lagzisbort vivő lovasfogatok hajnalban érkeztek haza községükbe. Mielőtt beértek, a falu végén pántlikát és csengőket kötöttek a lovakra. Ezzel jelezték, hogy ők a Kánai menyegző lakodalmából jöttek haza.²³ A medveshidegkútiak (Nógrád m., Studená Szk.), tajtibeliak (Gömör és Kishont m., Tachty, Szk.) magát a szokást is hazavitték és az 1940-es évtől a Vízkereszt utáni második vasárnapon megtartják az ünnepet. Részint az ő közvetítésükkel, de közvetlenül is, a szokás tovább terjedt Medvesalja magyar falvaiban.²⁴

A Mária eljegyzése ünnep befogadását, terjedését elősegítette, hogy sokak számára régi nyomtatványokból már ismert volt Mária és József házasságkötésének apokrif története. Például a szokást Karancsberényben (Nógrád m.) meghonosító Thorák Károlyné Bencsik Rozália (sz. 1910) egy karancskeszi (Nógrád m.) asszonytól kapott *öreg levelből* azaz ponyvafüzetből értesült a történetről. Meditált rajta, „*hogya a Mária menyegzője de nagyon szép lehetett, nagyon-nagyon szép.*” Annyira meghatotta a históriát tartalmazó „Jeruzsálem városában” kezdetű ének, hogy azt ismerős asszonyoknak is figyelmébe ajánlotta, később Varga Lajos „Verses szentírás”-ából a Mária eljegyzéséről és a Kánai menyegzőről szóló részt kigépelte. A magyarnándori (Nógrád m.) szokásnak helytadó asszony egyik segítője még *énekesasszony* nagyanyja el-

²² Manga 1946:60.

²³ Vidéki Tibor néprajzi-honismereti pályázata „Étkezési kultúra a paraszti életben Karancsságon a századunk első felében” címmel a Palóc Múzeum Néprajzi Adattárában 1467–2000. leltári számon 6–15.

²⁴ Barna 1985:176–177; Kotics 1986:55.

beszéléséből ismerte meg a történetet: „*En ezt tudtam gyerek kortú ezt a Mária eljegyzését. A nagyanyám elmesélte, hogy úgy vót, hogy Mária zsidó lány vót, mer akkor ugye zsidó nép vót. József egy szegény ácsmester vót. (...) És akkor az vót a szokás, hogy 12-13 éves korba férhe adják a lányt vagy eljegyzik. (...) És akkor ugye sok kérője vót, és akkor beavatkozott a főpap. Ugye a férhőmenésbe. És ugye nem tudtak dönteni, hogy kihez adják Máriát. Vót egy fa kidőve – azt má nem tudom milyen fa vót – csak egy száraz fáról köllött mindenkinek gallyat vinni. A főpaphoz. Mindenkinek a neve rá vót jegyezve arra a gallyacskára. Sokat nem tudok, csak ahogy az a régi eszem diktálja visszamenőleg, ahogy nagyanyámtól hallottam [1930 táján]. És akkor, hogy akinek elsőnek kizöldül, azé lesz Mária. No és akkor úgy történt, hogy a József zöldelt ki. Ott vótak a sok gazdagok, és a József kizöldelt! Hát a József sokkal öregebb vót (...) Ha jól tudom, esküvő nem lett ott, József és Mária közt. Mer a evangélikusok úgy tartják, hogy Mária megesett. Mert házasság nem kötődött József és Mária közt. Csak jegyesek vótak, és ők fogadalmat tettek, hogy szüzi életet élnek. És akkor, mikor Mária bejelentette Józsefnek, hogy őneki egy angyal megjelent, akkor József el akarta Máriát bocsátani. De nem akart szégyent, titokba akarta elbocsátani, és akkor a baba megszül, a Jézuska megszületett. Házasságuk nem vót akkor, ő [a nagymama] nekem nem mondta azt eljegyzésnek, csak, hogy ilyen történet vót”²⁵ Herencsényben *A boldogságos Szűz Mária élete* c. nyomtatványból ismerték a történetet.²⁶*

A XX. század derekától megváltozott politikai-társadalmi és gazdasági viszonyok közepette – általában a vallásos közösségi (társulati, egyesületi) élet alapvető korlátozása idején – sajátos módon a Mária eljegyzése ünnepi szokás terjedése vált lehetővé. A falu társadalmának és közösségi életének a múlt századtól egyre fokozódó differenciálódása és bomlása, tetézzve a politikai tiltásokkal és a vallásos világnézet diszkriminációjával, egyre inkább a helyi tradíciók, közösségi formák elsovadásához vezettek. A búcsújáró- és kegyhelyek kisugárzása azonban a zarándoklatok fennmaradását biztosította, különösen a helyi társadalmak vallási vezetői, előnénekesei számára. A búcsújáró helyek biztosították azt a színteret, ahol hagyományfenntartó képességeiket, énektudásukat továbbra is viszonylag szabadon kibontakoztathatták. Itt vált lehetővé, hogy a helyi közösségek bomlási időszakában a tradíciók főbb hordozóinak számító vallásos népi vezető egyéniségek immár nem a lokalitás alapján, hanem a társadalmi-kulturális rétegzettségben elfoglalt helyzetük közösségénél fogva alakíthassanak ki kapcsolatokat, és élhessék meg, tehessék továbbra is folytonossá hagyományos lelki, szellemi, kulturális világukat. Mindezt elősegítette a közlekedési viszonyok modernizálódása, és a munkaerőpiacon való inaktívvá válás mellett is különféle jövedelmi formák biztosítása (leszállékolás, nyugdíj, háztáji tevékenység, lábtörő, tollsöprűkészítő „háziipar”).

E tényezők mellett a Palócföldnek az a jellemzője is segítette a Mária eljegyzése ünnepi rítus befogadását és meggyökerezését, hogy a vallásos néphit és a misztikus sőt mitikus jellegű paraszti műveltség jelentősrészt napjainkig eleven maradt.

Ilyen körülmények között Heves, Nógrád és Pest megye több tucat településén kezdték ünnepelni Mária eljegyzését a XX. század utolsó harmadában.²⁷

²⁵ Janík Józsefné Mészáros Erzsébet (sz.1924., Mohora /Nógrád m./) Balassagyarmat.

²⁶ Bartus Józsefné Szandai Teréz (sz. 1931) Herencsény Hunyadi u. 14.

²⁷ Lásd Limbacher 2001.

Irodalom

ÁTS Benjamin

1888 A hétfájdalmú Boldogságos Szűz Mária nyomait követőknek mennybe vezető ARANY KORONÁJA azaz: a mennyei fényességgel ragyogó Isten anyjához ébresztő imádságos és énekes könyv. Budapest.

BÁLINT Sándor

1938 Népünk ünnepei. Az egyházi év néprajza. Budapest.

1977 Ünnepi kalendárium. A Mária ünnepek és jelesebb napok hazai és közép-európai hagyományvilágából I–II. Budapest.

1989 Karácsony, Húsvét, Pünkösd. A nagyünnepek hazai és közép-európai hagyományvilágából. Budapest.

BARNA Gábor

1985 Búcsújáróhely a Básti-hegyen. In.: Gömör néprajza I. (Szerk. Ujváry Zoltán) 163–178. Debrecen.

1990 Búcsújáró és kegyhelyek Magyarországon. h. n. (Budapest)

BERZE NAGY János

1940 Baranyai magyar néphagyományok I. Pécs.

1982 Nap és tükör. (Néprajzi és nyelvi tanulmányok, gyűjtések. Szerk. Dr. Banó István és dr. Fülöp Lajos). Pécs.

DERCSÉNYI Dezső–VOIT Pál (Szerk.)

1978 Heves megye műemlékei III. Budapest.

HOPPÁL Mihály

1968 Az I. Országos Néprajzi Filmszemle. Ethnographia LXXIX. 628–630.

JÁDI Ferenc–TÜSKÉS Gábor

1986 A népi vallásosság pszichopatológiája. (Egy hasznosi paraszttasszony látomásai). In.: Tüskés Gábor (Szerk.): „Mert ezt az Isten hagyta...” Tanulmányok a népi vallásosság köréből. Budapest.

KAMARÁS József

1983 A „Szűzanya eljegyzésének” ünneplése Magyaránadorban. Katolikus Szó XVII. 3. sz. 6.

KLANICZAY Tibor (Szerk.)

1964 A magyar irodalom története 1600-tól 1772-ig. In.: Sőtér István (főszerk.) A magyar irodalom története 2. Budapest.

KOTICS József

1986 Kalendáris szokások a Medvesalján. Gömör néprajza III. Debrecen.

KRÍZA Ildikó

1982 A legendaballada. Epikai-lírai alkotások az irodalom és a folklór határán. Budapest.

LAMMEL Annamária–NAGY Ilona

1985 Parasztbiblia. Magyar népi biblikus történetek. Budapest.

LENGYEL Ágnes

1994 Megújuló vallásos „ponyvanyomtatványok” Nógrádban. Néprajzi Értesítő LXXVI. 227–257.

LENGYEL Ágnes-LIMBACHER Gábor

1997 Népi vallásosság a Palócföldön. Balassagyarmat.

LIMBACHER Gábor

1993 Mária-kápolnák és az öltöztetős Mária-szobrok kultusza Nógrádban. Néprajzi Értesítő LXXV. 181–205.

1998a „Magyarországnak egy külön védőszentje” – Szurdokpüspökiből. In.: Barna Gábor (Szerk.): Szentemberek – a vallásos élet szervező egyéniségei. 160–187. Szeged–Budapest.

1998b A népi unio mystica (mint a vallási néprajz értelmezési szempontja). In.: Pócs Éva (Szerk.): Extázis, álom, látomás. (Vallásantropológiai fogalmak tudományközi megközelítésben). Tanulmányok a transzcendensről I. 191–210. Budapest–Pécs.

2000 Túlvilági élmények a hasznosi Szenthelyen. In.: Pócs Éva (Szerk.): Lélek, halál, Túlvilág. Tanulmányok a transzcendensről II. (Megjelenés előtt). Budapest.

2001 Szűz Mária eljegyzése. Egy régi ünnep palócföldi elterjedése a XX. század utolsó harmadában. In.: Barna Gábor (Szerk.): „Nyisd meg Uram szent ajtódát...” Köszöntő kötet Erdélyi Zsuzsanna 80. születésnapjára. 157–176. Budapest.

Makula-nélkül-való Tükör, mely az üdvözítő Jézus Krisztusnak, és szent szülőjének életét, keserves kínszenvedését és halálát adja elő.

1863 Kilenczedik megjavított kiadás. Budán.

1885 Tizenegyedik kiadás. Budapest.

MANGA János

1941 A kánai menyegző Nagycétényben. Ethnographia, LII. 139–140.

1946 A kánai menyegző változatai. Ethnographia, LVII. 49–64.

1962 A hasznosi tömegpszichózis. (Búcsújáráshelyek és a „hasznosi csoda” összefüggései.) Ethnographia LXXIII. 353–388.

MEISERMANN Ignác–MOLNÁR József

1918 Orgona hangok. Legteljesebb és legnagyobb énekeskönyv 950 énekkel. Vimperk, Budapest és New-York.

NAGY Iлона

1998 Mária legendák az apokrif evangéliumoktól a XX. századi folklórig. Ethnographia 109. 113–145.

NAGY Iván

1857 Magyarország családai czimerekkel és nemzedékrendi táblákkal. I. Pest.

1865 Magyarország családai czimerekkel és nemzedékrendi táblákkal. XI. Pest.

PONGRÁCZ Ester

Tekentetes, és Nagyságos Óvári, 's Szent Miklósi Igaz isteni szeretetnek harmattýából nevelkedett, drága kövekkel kirakott ARANY KORONA azaz (...) imádságos könyv (...).

1834 Budán.

1911 Budapest.

SZEGEDI A.

1912 *Lelki vezér ORGONAHANGOK*. Ima- és énekeskönyv a róm. kath. hívek számára. Tizedik kiadás. Gyöngyös.

SZÉKELY László

1983 *Mária eljegyzése a székelyek hagyományában*. Vigília 759–761.

1997 *Csíki áhitat*. A csíki székelyek vallási néprajza. Budapest.

SZENDREY Zsigmond

1937 *Kánai menyegző*. Magyarság néprajza IV. 305.

1983 *Újra él egy vallásos hagyomány*. Új Ember XXXIX. 7. sz. 4.

UJVÁRY Zoltán

1975 *A Kánai menyegzőről szóló ének néhány újabb variánsa*. In.: *Uő.: Varia Folkloristica* 162–168. Debrecen.

Gábor Limbacher

The Feast of Virgin Mary's Engagement

The feast of Virgin Mary's engagement (23. January) is traditionally not among the most important Marian Feasts in the Catholic Calendar. Besides the birthday of Virgin Mary (8. September) and feast of the Assumption (15. August) it completes the life-turns of Virgin Mary. Within the liturgical year it is a transition between Christmas time and Carneval time. The engagement of Mary presents the archaic layers of the sacred tradition. The essay is the survey of the literature and geographical spread of this custom. There is the complex effect of the Franciscan order, the devotional prints and the important role of pilgrimages. In Hungary the tradition of the engagement of Virgin Mary feast became general in Northern Hungary in the last third of the 20th century.

